

MIT KEZDHETÜNK EGYMÁSSAL?

(Elhangzott az RMDSZ Országos Választmányának ülésén Csíkszeredában, 1990. július 20-án.)

Úgy gondolom, az RMDSZ megalakulása óta eltelt hét hónap tapasztalatai elégséges alapot nyújtanak ahhoz, hogy számot vethessünk nemcsak eredményeinkkel, hanem a Szövetség munkájában eddig megmutatkozó hiányosságokkal, sőt hibákkal is. Mert történtek hibák, s amíg ezeket fel nem ismerjük és be nem ismerjük, addig nem is okulhatunk belőlük. Igaz, a legtöbb hibára jól megalapozott mentségünk van, ami elég ugyan ahhoz, hogy a személyes felelősség kérdését ne kelljen firtatni, de a hibát a mentség nem teszi meg nem törtéنتé: mentségre csakis olyankor van szükség, mikor hiba esett, s ezt nem szabad elhallgatnunk. Előrebocsátom: sajnálnám, ha valaki úgy értené mondandómat, mintha bárkitől is számon akarnám kérni, miért nem ismerte fel ezeket annak idején, vagy mintha magam mindezt már elejétől fogva tudtam volna. Jól tudom: utólag könnyű okosnak lenni, de azt is, hogy semmire sem megyünk, ha az így, utólag felismert hibákat szemérmesen elhallgatjuk, ahelyett hogy a jövőre nézve levonnánk belőlük a megfelelő tanulságokat. S még az sem ér sokat, ha beérjük azzal, hogy mindezeket elmondjuk egymásnak, s a gyakorlat marad a régiiben.

Félreértettük a demokráciát

Azt hiszem, az eredendő hiba az volt, hogy mikor azt mondták: demokrácia, mi ezen azt értettük, hogy: demokrácia. A decemberi eseményeket követő első napok lelkesedése és zűrzavara sok mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy higgadtan végiggondoljuk: ami most józan számítás szerint következhet, az egyelőre semmi esetre sem demokrácia lesz még, hanem inkább a kommunista totalitarizmus amorf bomlásterméke, amelynek erjedése idővel elvezethet ugyan a demokráciához, de egyelőre ez az erjedés meglehetősen bűzzel fog jární. Ebből a félreértésből következett aztán a második hiba: úgy tűnt, hogy a frissen megalakult RMDSZ-nek semmire sincs immár szüksége, csak egy részletesen kidolgozott programra, amelyhez igazítani lehessen az akciókat, s minden menni fog, szinte magától, úgy, ahogy annak egy demokratikus társadalomban történnie kell. Nagyvárad Kongresszusáig az RMDSZ arra fordította szellemi energiájának legjavát, hogy egy minél átfogóbb és részletesebb programot dolgozzon ki magának, ezzel telt el éppen négy hónap az eddigi hétből. Magát a programot egészében véve jónak és realistának látom, van azonban egy szépséghibája: az, hogy a külső körülményeket illetően a kellőt való gyanánt kezeli. Kimondatlanul ugyan, de ott áll mögötte az a naiv feltevés, hogy a román társadalom immár demokratikus, tehát a románok a mi demokratikus törekvéseinket csakis helyeslőleg, egyetértéssel fogadhatják. Ennélfogva programunkban minden benne van, egyetlen

„apróságot” felejtettünk ki belőle csupán: a románokat és a részükről várható közegellenállást. A programot, de az ezt megelőző szándéknyilatkozatot is olvasva az embernek az az érzése, hogy ezt nekünk valahol egy külön bolygón kellene megvalósítanunk, s most már minden csak azon múlna, mikor fogunk neki, és milyen ütemterv szerint hajtjuk végre. (Meg kell mondanom, hogy ez a „mi ezt így fogjuk csinálni”, „mi ezt így akarjuk” stílus a románok körében rendkívül népszerűtlen és irritáló; közleményeinket, különösen a kezdetieket agresszívnek érzik még a jobb érzésűek is, és nem véletlen, hogy az ellenünk írott cikkekben oly gyakori az ultimátumszerű hangvétel – „ton ultimativ” – nehezményezése. Innen pedig már csak egy lépés van az olyan spekulációkig, miszerint ez a nagy magabiztosságunk csakis azzal magyarázható, hogy áll mögöttünk „valaki” – s az ezzel járó riadalomig.)

A második hiba tehát az volt, hogy nem számoltunk kellőképpen a várható közegellenállással, illetve nem vettük eléggé komolyan. Ebből származott a harmadik, mely szerintem a legsúlyosabb: az, hogy minden stratégia nélkül indultunk neki a kellőhöz viszonyítva teljesen természetes, de a valóhoz viszonyítva meglehetősen meredek programunk végrehajtásának. Mi több: a közegellenállás figyelmen kívül hagyása folytán igazából még a stratégia kidolgozásának szükségessége sem merült fel. Márpedig sejthetni, miféle kimenetele lehet annak a csatának, ahol a hadsereget ezzel indítja útnak a vezérkar: „Ti csak menjetek előre, s ha valami más egyenruhásokkal találkoztok, majd a helyszínen eldöntitek, mit csináljatok.” Így utólag nézve teljesen világos, hogy sokkal helyesebb lett volna a programba fektetett rengeteg energia nagyobbik részét a megfelelő stratégia kidolgozására fordítani, hiszen azt nagyjából úgyis tudtuk mindannyian, hogy mit akarunk, csak azt nem, hogy hogyan is csináljuk úgy, hogy jó legyen.

Kétféle stratégia

Miután az RMDSZ részt vett a parlamenti választásokon, s ott jó közelítéssel el is érte a józan számítás szerint várható eredményeket, könnyen abba a tévedésbe eshetünk, hogy azt véljük: a követendő stratégia kérdése ezzel meg is oldódott, illetve áthárult parlamenti képviselőinkre. Ez azonban csak akkor volna így, ha az RMDSZ-nek kizárólag parlamenti úton kellene küzdenie helyzetünk rendezéséért. Jól működő demokráciában ez talán elég is volna, de még ott sem lehetne teljesen eltekinteni attól, hogy ha egy kisebbség ügyes politizálással, érdekvédelme számára kedvező belpolitikai és nemzetközi körülmények összejárásával, elérhet is bizonyos eredményeket parlamenti úton, ezek csak akkor jelentenek igazi megoldást, ha lent a többség elfogadja őket. Ha nem, akkor minden parlamenti eredmény újabb feszültségek forrásává lesz. A mi esetünkben azonban szó sincsen jól működő demokráciáról, mi még csak a legkezdetén tartunk a demokráciának, amely ráadásul nem is akármilyenek készül, hanem teljesen eredetinek (amint azt a legutóbbi bukaresti bányászjárás is mutatja). Ebben a helyzetben a legsürgősebb, de egyben

legnehezebb feladatunk a tömegszinten megmutatkozó közegellenállás leépítése egy jól kidolgozott stratégia alapján. Egyszerűbben szólva: a magyarok és románok közötti normális kapcsolatok kialakítása, a nemzeti ellentétek feloldása, a két nép közötti megbékélés munkálása. Amíg ezt nem tudjuk megoldani, addig parlamenti úton sem érhetünk el tartós eredményeket, hiszen a parlamenti többség a mi javaslatainkat már csak az alulról jövő nyomásnak engedve is megtorpedózhatná.

Két stratégiára van tehát szükségünk: az egyik a parlamenti munkához, ez végső soron képviselőinkre, szenátorainkra és szaktanácsadóikra tartozik, a másik pedig a parlamenten kívüli lépésekhez, ennek kidolgozása és alkalmazása mindannyiunk közös gondja, de nem ártana, ha ennek a dolognak gazdája is kerülne; egy olyan csoportra gondolnék, amelyben helyet kaphatnának szociológusok, pszichológusok és pszichoterapeuták, történészek, politológusok, lelkészek, pedagógusok és mások – nemcsak magyarok, hanem románok is. Fontos volna, hogy ez a csoport önkéntes jelentkezőkből álljon össze, olyanokból, akiknek szívügyük ez a kérdés, és akikben megvan a hajlam az interetnikus empátiára, vagyis arra, hogy bele tudjanak helyezkedni a másik fél helyzetébe, és onnan nézve is lássák a problémákat. Ez a csoport volna az, amely a követendő stratégia elméleti kérdéseivel foglalkozna.

A következőkben néhány szempontot szeretnék felvázolni egy lehetséges stratégia kidolgozásához, részben annak a tapasztalatnak az alapján, amelyet január közepétől április közepéig szereztem Bukarestben. Ebben az időszakban több-kevesebb rendszerességgel hosszabban elbeszélgettünk különböző társadalmi kategóriákba tartozó románokkal a köztünk megjelent vitás kérdésekről. Volt, ahová egyedül mentem el, más helyekre pedig általában Vekov Károly és Bányai Péter társaságában. Mondjam úgy, „magyar részről” rendszerint jelen volt még a beszélgetések során szerzett barátunk, Victor Bârsan. Ami engem illet, az első másfél hónapban abban a naiv hitben jártam a román szerkesztőségeket, hogy talán jobb belátásra tudom őket bírni dolgaink megítélésében. Ez sajnos nem úgy lett, ahogy számítottam, de másfél hónap elteltével kezdtem kapiskálni, hogyan is kellene ezt a párbeszédet úgy folytatni, hogy ne szaladjon zsákutcába. A következő másfél hónap azzal telt el, hogy – immár mint reményteljes kezdő dialogista – megpróbáltam tudatosan feltérképezni a közegellenállás belső szerkezetét, és kijelölni mind magyar, mind román részről az érzékeny pontokat, amelyek bonyodalmakat okozhatnak, illetve egymás félreértéséhez vezethetnek. Ezek részletezésére itt nincs idő, ehelyett célszerűbb lesz számba venni és röviden jellemezni a konfliktushelyzetben részt vevő tényezőket, mivel a megfelelő stratégiát csak ezek ismeretében lehet kialakítani.

Közös ellenségeink: a Sötét Erők

Az első tényező az, amely a heveny konfliktust kialakította és állandóan bizonyos szinten akarja tartani. Ide a demokrácia ellenségei tartoznak: a volt szekuritáte, a volt

nómenklatúra és más hasonszörűek – egyszerűség kedvéért nevezzük őket Sötét Erőknek. Hatalmukat korábban az biztosította, hogy mindenki félt tőlük, a decemberi események viszont előidéztek azt a számukra veszélyes helyzetet, hogy az emberek legyőzték a félelmet. A Sötét Erők azóta is azon munkálkodnak, hogy a félelem hatalmát visszaállítsák, evégett ellenségeskedést provokálnak ki az állampolgárok különböző kategóriái között. A két legfontosabb konfliktus, amely eddig erőszakos cselekményekhez vezetett, a munkások és értelmiségiek, illetve a románok és magyarok közötti. Mindkettő felszítása elkezdődött még január elején. A Sötét Erők egyikben sem vesznek részt nyíltan, de jelenlétük mindkettőben jól azonosítható. Mindkettő számára van egy-egy kemény csapatuk, amely bármikor mozgósítható: a bányászok, illetve a Vatra Românească Szövetség. Közös elem még a kettőben, hogy a többséget uszítják a kisebbség ellen, elsősorban rágalmozó híresztelések terjesztésével. Sajnos a Sötét Erők a parlamentben túlnyomó többséget élvező Nemzeti Megmentési Front támogatását élvezik (és viszont), s a két említett konfliktus párhuzama itt is nyilvánvaló: legalábbis a fővárosi lapokat tekintve úgyszólván kizárólag a Front lapjai azok, amelyek rendületlenül gyalázzák az értelmiséget (pontosabban annak egy reprezentatív csoportját) és a magyarokat, illetve dicsőítik a bányászokat meg a Vatra Românească Szövetséget. Az ellenzéki lapokban még nem teljes a megfelelő párhuzam: elítélik ugyan a bányászokat, de a Vatrát egyelőre csak imitt-amott, viszont legalább nem szidják a magyarokat.

Sajnos a Sötét Erőkkel nemigen tudunk mit kezdeni, egyetlen, amit tehetünk, hogy a parlamenti, illetve parlamenten kívüli ellenzékkel szövetkezve harcolunk ellenük. Ezt a körülményt nagyon komolyan kellene venni a békéltető stratégia kidolgozásakor: tudatosítani kellene a románokban (s ha netalán valahol erre is szükség volna: a magyarokban is), hogy mi nem a románokat tartjuk ellenségeinknek, hanem a Sötét Erőket, amelyek végső soron nekik is ellenségeik. Ilyen értelemben mielőbb jól előkészített párbeszédet kellene folytatni az összes erdélyi, valamint az ország más részein megjelenő ellenzéki lapok szerkesztőségeivel, hogy ebből a tudatosításból ők is vegyék ki részüket, elvégre nem kisebb a tét, mint az ország demokratizálásának esélye. (Hogy ez a dialógus nem kilátástalan, arra jó bizonyíték az, hogy a bukaresti Egyetem téri hathetes tüntetésen a magyarok felszólalásait mindig nagy, sőt megkülönböztetett rokonszenv-nyilvánítás követte, pedig márciusban a fővárosiak is kivonultak Erdély védelmére!)

Ha a Sötét Erőkkel nem is, kemény csapataik egyes tagjaival már lehetne párbeszédet kezdeményezni. Ugyanis mindkettő elég heterogén: mind a bányászok, mind a Vatra-tagok körében sok olyan jóhiszemű ember van, akinek fogalma sincs arról, hogy voltaképpen kinek a kezében eszköz. (A Vatra több milliós tagsággal dicsekszik, ez nyilvánvalóan blöff, de olyan, amely szerves része megfélemlítő stratégiájának; mindenesetre ha félmilliónyin valóban lennének is, akkor sem hinném, hogy ennyi igazán szélsőséges ember volna egy országban.) Egy akadály van a párbeszédnek: hogy nemigen tudjuk, kivel álljunk szóba. Ha

azonban a román ellenzéki lapokkal szót tudnánk érteni, ez a dolog szinte magától megoldódna: a Vatra tagsága hamarosan megcsappanna. Különben is, a Vatrára nekünk nem szükséges sok energiát pazarolnunk, főleg ellene nagy erőbevetéssel harcolnunk, hiszen nagyon jó hatásokkal harcol ő saját maga ellen: primitív agresszivitásával máris sikerült kezdeti támogatóinak nagy részét elriasztania, amint azt legutóbbi tüntetéseinek „tömegsikere” is mutatja. Legjobb módszer hatalmának csökkentésére az, ha nem becsüljük túl erejét, és nem félünk tőle a kelleténél jobban.

Magyarok és románok – avagy a nemzettudat furcsaságai

A konfliktushelyzet másik két tényezője maga a két szenvedő fél, a magyarok meg a románok. Jellemzésük a békéltetés stratégiájának vonatkozásában főleg azért volna fontos, hogy azonosítsuk mindkét félre nézve külön-külön az adott helyzetekre való tipikus reagálásmódjukat. Ennek figyelembevételével ugyanis (1) előre sejteni lehetne egy-egy lépés várható hatását, még mielőtt az a lépés megtörténne, és sok esetben elejét lehetne venni a viszonyok elmérgesedésének, (2) könnyebben azonosítani lehetne azokat a helyzeteket, amelyekben egyik vagy másik fél különösen hajlamos arra, hogy hibákat kövessen el, és (3) számba lehetne venni azokat a tudati összetevőket, amelyek a legkönnyebben manipulálhatók, ezáltal a manipulációval szemben is jobban tudnánk védekezni. Végső soron egymás és önmagunk jobb megismerése volna ez, arra a helyzetre vonatkoztatva, amelyben interakcióba kerülünk egymással.

Mivel nem szeretnék itt beleveszni a részletekbe, megállok a nemzettudat kérdésénél, mivel ez sok mindent érthetőbbé tehet, és önismeretünket is árnyaltabbá.

Az imént említett tipikus reagálásmódokat tekintve érdekes dolgot vehetünk észre. Bizonyos helyzetekre egészen másképp reagál az erdélyi magyar, mint a magyarországi, s az erdélyi román is, mint a regáti. Ez utóbbi különbséget tapasztalatom szerint a bukaresti román értelmiségiek is erősen érzékelik, és hol történelmi okokkal, hol meg vérmérsékletbeli különbségekkel magyarázzák, véleményem szerint tévesen.

A nemzettudat végső soron a különbözőség, a másság tudata. Ez azonban nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt.

Vegyük a magyarországi magyarok példáját. Valamikor, négy-öt éves korukban megtudják, hogy ők magyarok, ami számukra úgyszólván tartalmatlan minőség, mert hiányzik belőle a különbözőség evidenciája. Később arról is értesülnek, hogy a világon szlovákok, németek, ukránok, románok, franciák és más nemzetek is élnek, s ők sem egyik, sem másik, hanem magyarok. A különbözőség szétszórtan, sok más népre vonatkoztatva jelenik meg, s a nemzettudat is ennek függvényében határozódik meg. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot diffúz nemzettudatnak.

A romániai magyarokkal más a helyzet. Mi korábban, általában már két-három évesen

megtanuljuk, hogy magyarok vagyunk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kelel az utcán: abban az életkorban még nem értjük a románok beszédét. Így nálunk a másság tudata nem valami általános elméleti tudás, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik. Az, hogy magyarok vagyunk, konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív elem is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata, de a negatív is, a másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, ennek tudata pedig beépül a személyiségünkbe. Azt is mondhatjuk, hogy mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot fókuszos nemzettudatnak.

Ez a fajta nemzettudat jellemző mind az erdélyi magyarokra, mind az erdélyi románokra (akik – ellentétben a regátiakkal – nemcsak románok, hanem nem-magyarok is egyszersmind, mert mi ugyanúgy hozzájuk tartozunk, ahogy ők hozzánk), ennél fogva e két népcsoportnak számos közös vonása van, a legfeltűnőbb az, hogy mindkettő meglehetősen nyűgös társaság. A diffúz nemzettudatú regáti román vagy magyarországi magyar természetes, problémamentes adottságként éli meg nemzeti hovatartozását, számára ez csak rendkívüli helyzetekben válik beszédtemává, nem áll folyton a figyelem előterében. A fókuszos nemzettudatú erdélyi éppen ezért mélységes lebecsüléssel (bár teljesen alaptalanul) úgy véli, hogy azok nem is igaz hazafiak, s hogy nem törődnek a nemzet sorsával. Ő ugyanis nagyon intenzíven éli meg románság-, illetve magyarságtudatát, hiszen nap mint nap szembesül a problémával, minden találkozáskor definiálnia kell önazonosságát: Erdélyben ha a magyar magyarral találkozik, akkor mint magyar, ha meg románnal, akkor mint nem-román vesz részt az interakcióban (s a román is hasonlóképpen); önmaga meghatározását egyik esetben sem kerülheti meg.

Ez az állandó egymásra vonatkozás ambivalens helyzeteket eredményez. Egyrészt kölcsönösen szükségét érzik egymás jelenlétének, mert másképpen azonosságtudatuk nélkülözi az állandó megerősítést. Olykor megható és első látásra érthetetlen helyzeteket teremt ez a furcsaság. Magyarországi barátunk váltig nem értette, miért jelent nekünk akkora lelki problémát az áttelepülés, mikor pedig itt annyi kellemetlenségben van részünk. Mi az, ami annyira hiányozni fog? Azt válaszoltam: nevetni fogsz, a románok. Hiszen ha mi itt úgy vagyunk magyarok, hogy nem vagyunk románok, akkor ott, ahol nem lesznek románok, honnan fogjuk immár tudni, hogy magyarok vagyunk? Számunkra az áttelepülés az identitás-zavar veszélyét hordozza magában, s aggodalmainkban, ha tudattalanul is, a személyiség önvédelme nyilvánul meg. Ez magyarázza azt is, hogy az az erdélyi magyar, aki idehaza rögtön kikapcsolja a rádiót, ha az román népzenét kezd sugározni, hazájától távol, mondjuk Nyugat-Európában két-három hét elteltével már nagy gyönyörűséggel és letagadhatatlan honvágygal hallgatja ugyanezt a zenét. Ebben ugyanis nem-románsága talál magára, s ugyanúgy táplálja azonosságtudatát, mintha csak magyar zenét hallana. Ez természetesen fordítva is így van: a hosszabb ideje Bukarestben tartózkodó, számomra teljesen ismeretlen

erdélyi román az én magyar beszédem hallatára boldogan üdvözöl, mintha csak régi jó barátok volnánk, azzal, hogy: mi, erdélyiek tartsunk össze, mert *ezek* nem románok! Már mint a bukarestiek. És mondja ezt nekem, a magyarnak ...

Másrészt azonban a fókuszos nemzettudat egy sajátos lelkiállapotot is meghatároz. Minthogy a nemzettudat szerkezetébe be van épülve a másik fél is mint negativitás, a fókuszos nemzettudatú ember bizonyos fokig állandóan veszélyeztetve érzi nemzeti identitását, mintha csak attól tartana, nehogy ez a negativitás valahogy átmenjen pozitívba, vagyis nem-románból román, nem-magyarból magyar legyen. Emiatt aztán folyton egy sajátos készenléti állapotban van, amit elég nehéz körülírni, leginkább talán ez közelíti meg: egy állandóan jelen levő, de közelebből meg nem határozott veszélyre irányuló tudattalan figyelem. Mivel ez az egész az irracionális körébe tartozik, sajnos nagyon könnyen manipulálható, s ha egyszer begerjed, észérvekkel nagyon nehéz rá hatni.

Az erdélyi embert ez az irracionális veszélyérzet állandó önvédelmi (pontosabban énvédelmi) beállítódásra készíti. Ezért aztán könnyen veszélyt lát ott is, ahol nincs. Az állandó veszélyeztetettség érzete a tragikum melankóliájával tölti el; hajlamos az önsajnáltatásra. Ezt azonban valami fensőbbes méltóságtudattal csinálja, nemzeti hovatartozását pedig sohasem normális adottságként, hanem fennkölt ünnepélyességgel éli meg, amelybe belevegyül a heroikus helytállás érzése is. Ezért a hétköznapi dolgok és tettek is nemzeti tartalmú többletjelentéssel telítődnek. Például a táncházba rendes körülmények között az ember szórakozni megy. Mi nem. Vagy nemcsak. Mi megmaradni járunk oda. Hajlamos továbbá az erdélyi ember arra, hogy ami nemzeti vonatkozásban jó vagy javul, arról szemérmesen hallgasson, mintha csak szégyen vagy illetlenség volna valaminek is örülni az általános szomorúságban, a rossz dolgokat viszont mértéken felül eltúlozza. Újságainkat ezért a Nagy Erdélyi Bánat lengi be, és ijesztő módon hiányzik belőlük a felszabadító humor. A román lapok frazeológiája is ugyanezt tükrözi, például: „Ardealul îndurerat” („a fájdalmas Erdély”), „spațiul durerilor noastre” („fájdalmaink térsége”) – vagy a következő idézet: „Nimic nu poate fi mai frumos sub soare decât o bisericuță de lemn în Ardealul nostru străbun. Iar Christul zugrăvit în icoană pe sticla de sub boltile scunde ale lăcașului, *însingerat și plin de milostivire*, îl simbolizează de minune pe *eroul celei mai mari tragedii din istoria umanității: Neamul Românesc*. Și așa după cum Isus a înviat, de bună seamă că va *învia și acest popor fără pereche*” („Semmi sem lehet szebb a nap alatt, mint egy fatemplomocska a mi ősi Erdélyünkben. A hajlék alacsony boltozata alatt pedig az üvegre festett, *vérző és malasztal teljes* Krisztus-ikon csodálatosan jelképezi *az emberiség történelmének legnagyobb tragédiáját: a Román Nemzetet*. S ahogy Jézus feltámadott, bizonyos *feltámad majd ez a páratlan nép is*” – România Mare, 1990. 6. sz.). Mi ezen csak mosolyogni tudunk, és nem értjük, miért kellene egy népnek feltámadnia, mikor meg sem halt, sőt nem is úgy néz ki, mint aki halálán volna – de vajon nem ugyanezt gondolhatták-e a románok is rólunk, mikor januárban a budapesti Sportcsarnokban rendezett szép ünnepségen

világgá kiáltotta az az ügyes kalapos legényke, amint azt a tévében is láthattuk, hogy „Feltámadunk!”? (Újságíróinknak, a magyar nyelvű rádió- és tévéadás szerkesztőinek figyelmébe ajánlom: a kivándorlás megállítása, az itthoni hangulat javítása végett jó lenne, ha többet foglalkoznának a biztató dolgokkal is, hiszen ilyenek is vannak! Sőt azt sem ártana időnként megmagyarázni az olvasóknak vagy hallgatóknak, nézőknek, hogy ha máról holnapra nem sikerült is megoldani, hogy egy-egy község bejáratánál magyarul is ott legyen a helységnévtábla, az még nem világvége, attól nem muszáj mindjárt világgá menni. Ami nem sikerült ma, majd sikerül holnap.)

Az eddig felsoroltak egyaránt jellemzik az erdélyi románokat és az erdélyi magyarokat. Érdekes, hogy ezeket magunkon milyen nehezen ismerjük fel (s ha végül igen, mindjárt ott a mentség: de nekünk okunk van rá!), a románokon viszont milyen könnyen. Célszerű lenne hát, ha az ilyen vonások azonosításába románokat is bevonnánk: ők kívülről sokszor reálisabban látnak bennünket, akárcsak mi őket.

A közös vonásokon kívül vannak olyan elemek, amelyek csak a magyarokra vagy csak a románokra jellemzőek, ezek a kollektív memória körébe tartoznak, és komplexuszerűen vagy rögeszmés formában jelentkeznek. A magyaroknál ilyen az, hogy mi mindig csak az ígéretekkel maradtunk – s az ezzel járó bizalmatlanság minden ígérettel szemben, ami ezek azonnali teljesítésének követeléséhez vezet (akár van rá lehetőség, akár nincs), vagy a Bolyai Egyetem 1959-beli megszüntetése által kiváltott frusztrációs érzés, a románoknál pedig az 1940-es esztendő: a bécsi döntés és az azt követő események emléke. Ezek érzékeléséhez van talán a legnagyobb szükség az interetnikus empátiára, ha eredményes dialógust akarunk folytatni.

A párbeszéd esélyei

Mindezeket azért mondtam el, hogy érzékeltessem: nem könnyű eset egyik fél sem, s nekünk ezeket valahogy mégis össze kell békítenünk. Eddig eleget beszéltünk a párbeszéd szükségességéről, a gyakorlatban ez jószérivel megrekedt annál, hogy kapcsolatba léptünk egyes pártokkal, illetve hogy válaszoltunk a bennünket ért vádakra – legtöbbször magyarul. Ez pedig édeskevés. Méltánytalanság volna el nem mondani, hogy a kolozsvári Puntea és a nagyváradi Direct már eddig is mennyi jó szolgálatot tett ennek az ügynek, de csekély hatókörük folytán ezek eleve nem lehetnek elég hatékonyak. Halaszthatatlan feladat, hogy az RMDSZ országos román nyelvű hetilapot adjon ki, hiszen a románoknak valójában meg sem magyaráztuk, hogy mit is akarunk tulajdonképpen, s még méltatlankodunk, hogy nem értik. Sőt azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos ismeretek terén mi jóval a románok előtt járunk. Ez nem különösebb érdem, helyzetünk hozta úgy, hogy így legyen. Kisebbségi voltunknál fogva mi az elmúlt évtizedekben abból éltünk, hogy elég alaposan tájékozódunk arról, hogyan is fest a kisebbségi probléma a nyugati demokráciákban. Ezen a téren elég nagy ismeretanyagra tettünk szert, bizonyos elemek beépültek gondolkodásunkba, van, amelyik a

középiskolai tanárok szintjén is evidencia. Tapasztalatom szerint viszont hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a románok nem voltak közvetlenül érdekeltek abban, hogy ezeknek a dolgoknak utánajárjanak, így ami nekünk természetes, azt ők tőlünk hallják először. S ha nem értik azonnal, azt könnyen rosszhiszeműséggel magyarázzuk („Nem akarják megérteni!”), holott sokszor csupán arról van szó, hogy tényleg nem értik. Román nyelvű lapunk (lapjaink) szerkesztésekor ezekre a dolgokra is tekintettel kell lenni, és a szerkesztés elveit is összhangba kellene hozni a megbékélés stratégiájával.

Ezenkívül szorgalmazni kell a kapcsolatteremtést magyar és román egyének és csoportok között, valamint össze kell fogni az ország különböző részein már működő magyar–román baráti társaságok tevékenységét. A fentebb javasolt munkacsoport, mely a stratégia kidolgozásával foglalkozna, elméleti és gyakorlati segítséget nyújthatna az ilyen társaságoknak, amelyeket szaporítani kellene. Mindez távolról sem meríti ki a lehetőségeket. Minden adandó alkalmat meg kell ragadnunk, hogy a párbeszédet átfogóvá, a megbékélést pedig országos ügyé tegyük. Ebbe a munkába természetesen az egyházakat is be kell vonni.

És még valami. December óta a párbeszéd legfőbb akadálya a kölcsönös gyanakvás, mely nemcsak az interetnikus kapcsolatokban, de általában az egész társadalomban uralkodik. Ezt pedig nagyon nehéz észérvekkkel elhárítani. Hiszen mennél meggyőzőbb érveléssel állunk elő, a másik fél annál gyanakvóbb lesz: vigyázat, most akar átejtetni, de még milyen ravaszul csinálja! A gyanakvást csak a felebaráti szeretet oldhatja fel, ezért ne is kezdeményezzen közülünk senki párbeszédet addig, amíg nem tisztázta kellőképpen magával, hogy tudja-e annyira szeretni a románokat, hogy hitele legyen szavának. Félreértés ne essék: nem Smaranda Enachét kell tudni szeretni, mert úgy könnyű. Hanem mondjuk a hodákiakat meg a libánfalviakat. S ha csak egy kicsit is bele tudjuk magunkat képzelni a szerencsétlen, félrevezetett, aljas módszerekkel megvadított emberek helyzetébe, rájövünk, hogy talán nem is olyan nehéz.

*

Most látom, hogy eddig elkövetett hibáinkról végül is nem szóltam, holott azzal kezdtem. De ha csak az elmondottakat is végiggondoljuk, és hozzávesszük, hogy mi mindent nem vettünk még figyelembe, amivel pedig okvetlenül számolnunk kellett volna, akkor sejthetjük, hogy nekünk is van némi részünk abban, hogy dolgaink így alakultak és nem másként.

Valóság [Bukarest] 1990. július 27.

Kelet–Nyugat 1990. augusztus 3. (a szerkesztőség a *Hol hibáztunk?* címet adta neki)

Románul: *Epoca* [Bukarest] 1990. november 14–20.

Puntea U.D.M.R., [Kolozsvár] 1991. április

(Ahogy ma látom)

Ez az elemzés annak idején feltűnően kedvező fogadtatásban részesült, mind a közvetlen címzett, az RMDSZ (több mint száz tagú) Országos Választmánya, mind az olvasók körében: két lap közölte magyarul, majd kettő románul is. (Románra Paul Drumaru barátom, a bukaresti Kriterionnál szerkesztő kollégám fordította le, kitűnően ezt is, mint mindent.) Még évek múlva is megtörtént, hogy régebbi vagy újabb ismerőseim, magyarok és románok is, velem találkozási megemlézték, mennyire szerették annak idején. Ezt csupán azért tartom fontosnak megjegyezni, mert hozzátartozik ahhoz az információanyaghoz, amelyből még mindig hasznosítható tanulságokat tudunk levonni.

Akkori népszerűségét nemcsak az magyarázza, hogy egyike volt az első olyan elemzéseknek, amelyek már némi tapasztalat alapján próbáltak számot vetni azzal, hanyadán is állunk hát, és mi a teendőnk. Fogadtatásába nagyon belejárt az is, hogy még csak négy hónap volt mögöttünk a marosvásárhelyi események óta, a sebek még nagyon elevenek voltak, és még nem volt hozzá elég távlatunk, hogy a történetek várható következményeit tárgyilagosan tudjuk értékelni. Tele voltunk feszültséggel, aggodalommal, szorongással, keserűséggel, és úgy láttam, hogy az a hangulat nem volt kedvező a bölcs döntések számára. Az RMDSZ nyilatkozatai, állásfoglalásai tartalmukban általában helyeselhetők, de formájukban görcsösek, lehangolóak voltak (ugyanaz a hazai magyar sajtóra is jellemző volt), és tartani lehetett tőle, hogy ha így folytatódik, akkor az a még rosszabb helyzet alakul ki, hogy az erdélyi magyarságnak általános és szilárd meggyőződésévé válik az a minden jó kezdeményezést lebénító vélemény (vagy egyenesen áldozat-szindróma), miszerint a mi oldalunk úgy tökéletes, ahogy van, és minden, ami rossz, kizárólag a másik oldalon található, és ott ezen kívül nincs is semmi más. Úgy gondoltam, segíthet nekünk elkerülni ezt a csapdát, sőt még némi erőt és bizakodást is adhat az embereknek, ha megpróbálom a tőlem telhető tárgyilagossággal tudatosítani, hogy a bajok egy része igenis a mi térfelünkön van, legalább ezekért tehát ne a másik felet hibáztassuk, hanem fogjunk neki, és bár azokat próbáljuk kiküszöbölni, amelyekről mi tehetünk, mert azzal is lényegesen kisebb lesz a probléma. A hangulati háttér akkori feszültségének fokát jól jellemzi, hogy ez az egyszerű, még különösebb elemzőkészséget sem igénylő (mondjam, hogy normális?) hozzáállás, amely segített nekem kilépni az akkor uralkodó beszédmód görcsös fennköltségéből, hitet és bizakodást tudott adni az embereknek. Aki ott volt a Választmány ülésén, most utólag igazolhatja vagy cáfolhatja, ha még emlékszik rá, de én már a szöveg felolvasása közben a szemekből, az arckifejezésekből, abból, ahogy a hallgatóság egyre lazább testtartással ült a széken, éreztem, hogyan oldódnak bennünk a görcsök. Utána az egyik választmányi tag felállt, és elmondta, hogy neki már csak azért is megérte négyszáz kilométerről Csíkszeredába vonatozni, hogy végre valaki elhíhetően tudott valami biztatót is mondani. Pedig, tessék észrevenni, én ott a jövőről egy árva szót nem mondtam, csak a közelmúltról meg a jelenről beszéltem, és amolyan „mit kellene tennünk?” formában felsoroltam néhányat kihasználatlan lehetőségeink közül.

Akkori tapasztalatlanságunknak is tulajdoníthatóan azonban ezt a szép pillanatot úgyszólván semmire sem használtuk fel, nem építettünk rá semmit, hagytuk elveszni, nem lett folytatása, és ez nagy hiba volt, bevallom, bizonyos mértékig valószínűleg az enyém is. Valahogy úgy jártunk vele, mint mikor az ember a templomban végighallgat egy szép prédikációt, s mihelyt kilépett az ajtón, folytatja ott, ahol abbahagyta. Megint eluralkodott a lehangoló beszédmód, és pedig nemcsak egyszerű emberi gyarlóság miatt, hanem azért is, mert számomra egészen érthetetlen módon elég sokan voltak közöttünk, jeles, nagy hitelű és tekintélyű személyiségek is, akik komolyan úgy képzelték, hogy a magyarságot azzal lehet a legjobban mozgósítani céljaink elérése érdekében, ha folyton a ránk leselkedő veszélyekről, vészes megfogyatkozásunkról, üldöztetésünkről, kiszolgáltatott áldozat voltunkról beszélünk neki, drámai hangon, találó vagy nem találó, de mindenképpen tragikus képekben, metaforákban és hasonlatokban, olyanokban, hogy attól az embernek nemcsak a cselekvéstől, hanem az élettől is elmegy a kedve. Pedig ezzel semmit nem lehetett elérni, ez csak tovább feszítette a görcsöket, rontotta a hangulatot és ezáltal az okos, helyzethez illő döntések megszületésének esélyeit, növelte a kiábrándulást, még csírájában leállított minden értelmes cselekvést – és újabbakkal gyarapította a kivándorló magyarok számát. Pedig már csak annak alapján is, ahogyan ezt a fenti előadásomat akkor fogadták, és amit későbbi tapasztalataim során is újra meg újra láthattam, hogy tudniillik milyen szeretettel (és milyen hálásan) válaszolnak az emberek a nyugodtabb hangú, tárgyilagosabb biztató szóra, és mennyi erőt tudnak belőle meríteni, biztosan merem állítani, hogy az ilyenfajta beszédmód sokkal hatékonyabban tudná mozgósítani a bennünk rejlő, de kihasználatlan erőt, a szolidaritásérzést, a cselekvőkészséget, mint amaz.

(Mivel filológus vagyok, nem szeretek szövegek nélkül beszélni szövegekről. Mivel tanár is vagyok, általánosságban beszélni sem szeretek szemléltető példák nélkül. Bocsássa meg nekem Sütő András, hogy a sok-sok lehetséges közül abból az időből épp egy tőle származót választok ki mondandóm szemléltetésére, mégpedig a Maros megyében sok példányban terjesztett *Maradj velünk, szavazz velünk!* című röpiratot. Nem szerzője, nem is valami egyedi tartalmi sajátossága vagy különlegessége, hanem – amellet, hogy az akkori évek hangulatát is jól jellemzi – inkább műfaja okán esett rá a választásom: ez ugyanis olyan szöveg, amely a világos és tudatos céllal íródott, hogy maradásra buzdítsa a kivándorlásukat latolgató magyarokat. A címen kívül kilencszer ismétlődik meg benne a felhívás: *Maradj velünk!* Még biztató szó is van benne: „Hinnünk kell abban, hogy Európa humanizáló hatása az emberi lét feltételeit teremti meg számunkra is [...]”, „Bíznunk kell az emberi cselekvésben, amely képes szembeszállni e mostani zavaros idők minden kisebbségellenes támadásával.” De vajon mennyit hihet majd el ebből az olvasó? Hiszen mire ezekhez a mondatokhoz elér, fennebb már azt olvasta, hogy:

„Erdély lakossága [így, de ez csak elírás „magyarsága” helyett – Sz. N. S.] még soha nem került olyan közel a végveszélyhez, a teljes megsemmisüléshez, mint napjainkban, a

folyamatossá váló kivándorlás idején. Naponta megismétlődő döbbenettel tapasztaljuk, hogy az omlás, melyet a magyargyűlölő Diktátor embertelen intézkedései idéztek elő, nem szűnt meg a rendszerváltással.

Hanem inkább fokozódott.

A bukott rendszernek még élő és államhatalmi segédlettel cselekvő erői mindent elkövetnek, hogy a Vezér álmát megvalósítsák; hogy nyílt üldözéssel, avagy törvényesnek látszó hamisságok útján az ország elhagyására kényszerítsék a több mint kétmillió magyarországot.

Hatalmas örömnépre készülnek! A Kárpátok ormain óhajtanak tűztáncot járni az Endlőség, a végleges megoldás, a kisebbségek elűzésének diadalmában.”

Alább még szóba kerül „az Ős-Balkán minden ősi történelmi szennye, brutalitása, primitív gyűlölethulláma és fejszés fanatizmusa”, „sanyarú helyzetünk”, a „mindennapos fogyatkozás”, majd pedig ez következik: „A végelgyengülés percében ugyanis, amikor ránk vigyorog majd az ismerős kisebbségi végzet, elmondhatjuk: a romániai zsidók és németek sorsára jutottunk.”

Nem tudom, más hogy van vele, de én, ha ezt a sok szörnyűséget mind komolyan venném, azonnal szedném is a sátorfámat. Hiába a szép szó, hogy „Maradj velünk!”, mert én – mint alighanem minden normális ember – azt kérdezném: de hát mi végre? Ha a végveszély, a végpusztulás úgyszólván elkerülhetetlen, ha a helyzetünk tényleg olyan, amilyennek itt le van festve, akkor van még annak valami haszna és értelme, hogy itt maradjak?

Tudom és nagyon értem, hogy mikor ezt írta, Sütő Andrásnak sokkal több oka volt arra, hogy így észlelje a helyzetet, mint másnak. Mindnyájan tudjuk, min kellett keresztülmennie, és nagyon is együtt éreztem vele mindig. Megértem, ha akkor ezt talán nem is tudhatta volna másképpen megírni. De az embereket ez csak még jobban elkéséltet tudta, s ha a kivándorlók száma ettől csakugyan változott néhányval, az csak a szándékolttal ellentétes irányban történhetett. Későbbi írásaiból aztán azt is láthattam, hogy kezdtek begyógyulni a fájó sebek, változott a cikkek hangneme, örömmre jó irányban.)

De nemcsak a hangnem maradt akkor a régi, hanem annak a javaslatomnak sem lett semmi fogantaja, hogy vegyük komolyan és lajstromozzuk fel addigi hibáinkat, mert egyébből nemigen tanulhatunk, és változtassunk azon, amit addig nem a legszerencsésebben csináltunk. A stratégia kérdéseivel továbbra sem foglalkoztunk hosszú ideig. Stratégiai problémák csak jóval később kerültek szóba, de azok inkább az RMDSZ-nek a politikai élet sikamlós terepén való lavírozására, ennek módozataira vonatkoztak, nem arra, amire én gondoltam. Konkrét javaslataimból (interetnikus problémákkal foglalkozó szakértőcsoport, román nyelvű hetilap stb.) sem lett semmi. (Hogy méltatlanság ne essék, hozzá kell tennem: mi tagadás, magam sem tettem sokat azért, hogy ezek csakugyan megvalósuljanak, azon kívül, hogy újra meg újra elmondtam. Ehhez ugyanis némi szervező munkára lett volna szükség, nekem meg sajnos éppen ez az egyik leggyengébb oldalam.) Ezért még mindig azon

csodálkozunk, amin akkor: hogy a román fél hogyhogya nem érti, mit akarunk!

Miután ez az elemzés megjelent, Kántor Lajos felkért, hogy a nemzettudattal kapcsolatos részét bővítsem ki a Korunk számára, ezt meg is tettem, és mivel úgy vélem, hogy valakinek talán hasznára lehet, azt is felvettem e kötetbe (l. alább: *Szemponatok a nemzettudat lélektanához*). Sajnos emiatt elkerülhetlenné vált egy néhány oldalnyi szövegrész megisméltése, mert másképp egyszerűen nem tudtam megoldani: nem hagyhattam ki egyikből a másikra való utalással, és azt sem tehettem meg, hogy a kibővített változatot szerkesszem be az itteni rövidebb helyett, mert ez egyiknek sem használt volna.

Ennek az írásnak néhány gondolatához Rostás Zoltán A Hétben kritikai észrevételeket fűzött, ezekre ugyancsak A Hétben válaszoltam, ez itt alább következik.